

ДО ПРОБЛЕМИ КОНФІСКАЦІЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

КУЦ Віталій Миколайович - професор, завідувач кафедри кримінального права Національної академії прокуратури України

ЄРМАК Олексій Вікторович - прокурор прокуратури м. Керчі з питань нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах

Рассматривается проблема конфискации как вида наказания. Аргументируется вывод о целесообразности ее исключения из уголовного законодательства по причине несоответствия общей конфискации современным гуманитарным стандартам и Конституции Украины, а также изъеза уголовно-процессуальной природы специальной конфискации.

Останнім часом серед фахівців у галузі кримінального права, а також серед представників інших професій (політологи, соціологи, журналісти тощо) проявляється підвищений інтерес до існуючої в Україні системи покарань за вчинення злочинів, особливо до ефективності цих покарань. В публікаціях ЗМІ, під час різноманітних телешоу все частіше звучать питання з цієї проблематики. Зокрема, чому за наявності гострої потреби в некваліфікованій праці з прибирання засмічених територій, з санітарних рубок та очистки лісів і лісосмуг, з ремонту та будівництва шляхів тощо в Україні майже не застосовується покарання у виді громадських робіт; чому до сих пір у системі покарань зберігаються відверті анахронізми, наприклад, тримання в дисциплінарному батальйоні тощо.

Однією з таких проблем є доцільність збереження загальної конфіскації майна в системі покарань, а також правова природа спеціальної конфіскації та пов'язані з цим питання вдосконалення кримінального та кримінально-процесуального законодав-

ства України. На думку все зростаючого числа фахівців, загальна конфіскація в сучасних умовах виступає як кара, позбавлена виховних і попереджувальних ознак з "присмаком" помсти злочинцю. Походження конфіскації, вірогідно, слід шукати у звичці приватної помсти, першої із форм реагування на різні посягання. Сьогодні вона виглядає як відвертий анахронізм, тому, що не відповідає загальноновизнаним нормам міжнародного права, Конституції України, принципам гуманізму і справедливості. Настала пора подумати про її виключення із законодавчого переліку видів покарань.

В сучасних умовах загальна перспектива послаблення державного примусу знаходить своє відображення у все більш гуманних мірах покарання. У зв'язку з цим питання: чи не порушує природних прав людини такий вид покарання як конфіскація майна не здається риторичним.

Згрупувавши погляди різних вчених щодо конфіскації майна, можна говорити про дві позиції: відповідно до першої з них, загальну конфіскацію майна взагалі слід виключити з системи видів покарань; представники другої, навпаки, виступають за збереження цього виду покарання і навіть пропонують внести до закону більш широкі можливості її застосування.

Відразу заявляємо, що ми прихильниками першої позиції. На думку її представників, з якою важко не погодитись, моральна, ідеологічна, політична шкода, завдана

суспільству порушенням презумпції невинуватості як наслідку застосування загальної конфіскації, неспіврозмірна з користю від неї.

Прихильники залишення конфіскації як виду покарання намагаються навести чисто практичні міркування її доцільності змішуючи при цьому два різних поняття: вилучення незаконно придбаного в результаті злочину майна та конфіскацію легально здобутого. Якщо в першому випадку необхідність вилучення майна ні в кого не викликає сумніву і таке вилучення є саме по собі лише відновленням справедливості, то вилучення законно придбаного майна у виді покарання навряд чи відповідає принципам кримінального права.

До першої групи авторів однозначно можна віднести В.М. Іванова, який ще в 1958 році виступив із пропозицією виключити загальну конфіскацію майна з системи покарань [1, с. 100—101]. Він вважав, що конфіскація майна не є засобом впливу на злочинність, співзвучним з основними принципами радянського кримінального законодавства [2, с. 136]. Отже, навіть у ті далекі роки дехто з мислячих науковців розумів недолугість цього виду покарання та посіяв раціональне зерно сумніву щодо доцільності його збереження в кримінальному праві, яке до цього часу не те, що не дало плодів, а лише починає проростати на забур'янілій вітчизняній кримінально-правій ниві.

Загальна конфіскація як вид покарання характерна для класового суспільства. Вона виникла в попередніх суспільно-економічних формаціях як засіб придушення і примусу осіб, які входили до ворожих пролетарям соціальних груп (непмани, куркулі, декласовані елементи з числа професійних злочинців і т.п.) [3, с.121-122]. Як відмічає А. Л. Цветинович, ніяких паразитичних соціальних груп, котрі необхідно було б придушувати, в тому числі шляхом вилучення майна, придбаного за рахунок експлуатації трудящих, у суспільстві не залишилося. В таких умовах загальна конфіскація звернена виключно на майно, придбане законним шляхом, головним чином, за рахунок суспільно корисної праці [4, с. 116]. Не випад-

ково загальна конфіскація була виключена з КК РФ як дика міра покарання, що дісталася у спадок із радянських часів, – пояснює в Конституційному, Верховному і Вищому арбітражному судах відомий російський адвокат і громадський діяч М. Борщевський. – Частіше за інших від неї страждали прості громадяни, засуджені за незначні злочини. Крім всього іншого, це помста родичам засудженого” [5]. Слід зазначити, що згодом під дією консервативно налаштованої частини російського суспільства конфіскацію було повернуто до КК РФ, але вже не у виді покарання, а як інший кримінально-правовий захід.

Дійсно, відібрання у особи, яка вчинила злочин, матеріальних цінностей, придбаних злочинним шляхом, є актом соціальної справедливості, а от конфіскація майна, придбаного законним чином, не служить відновленню цього принципу. Напроти, воно є його порушенням, які б при цьому цілі не переслідувались, адже на відміну від кримінально-процесуальних мір конфіскація майна як покарання звернена на майно, придбане законним шляхом [6, с.13].

Отже, на наше глибоке переконання, майно, придбане законним шляхом, яке не використовувалось у якості засобу чи знаряддя злочину, в сучасному суспільстві з розвинутою правовою системою не може піддаватися конфіскації. Така конфіскація від самого початку несправедлива і не відновлює соціальну справедливість.

Не можна обійти увагою й питання ефективності цього виду покарання. Прихильники її збереження пов'язують її з залякуванням засудженого та оточуючих [7, с. 6-7], але навряд чи в сучасних умовах подібна позиція витримає критику. Жоден показник не свідчить на користь збереження загальної конфіскації, у тому числі й найголовніший із них – кількість злочинів, за вчинення яких застосовується конфіскація майна: вона не знижується.

В сучасних умовах загальна перспектива послаблення державного примусу знаходить своє відображення у все більш гуманних мірах покарання. Конфіскація ж майна є найбільш суворим із усіх існуючих його видів. Вона глибоко проникає в сфе-

ру життєво важливих інтересів людини. В результаті втрати особою конфіскованого майна суттєво понижується рівень її забезпеченості засобами існування. Особа, засуджена до будь-якого іншого додаткового покарання, зберігає матеріальну базу для життя після відбування покарання. Особа, у якої конфісковано майно, позбавляється матеріальної основи для фізичного існування та соціального функціонування. Крім того, застосування конфіскації болісно відображається не лише на самому злочинцеві, але і на його родині. Якщо навіть виходити з того, що конфіскація стосується особисто засудженого і належного йому майна, вона безумовно не може не відбитися на матеріальному благополуччі неповнолітніх дітей, старих батьків, дружині винного. Це ніяк не входить ні в завдання кримінального закону (ч. 1 ст. 1 КК), ні в цілі покарання (ч. 2 ст. 50 КК). Більше того, це вступає в протиріччя з низкою конституційних норм, зокрема щодо недоторканності власності, забезпечення належного рівня життя тощо.

А. В. Наумов прямо ставить запитання: як уявляє собі законодавець життя засудженого після відбування ним тривалого строку позбавлення волі в умовах відсутності майна, конфіскованого судом. Фактично ця особа повинна розпочати нове життя без майна. Якщо відкинути лицемірство, то потрібно визнати, що відсутність майна буде для звільненого з місць позбавлення волі найсильнішим стимулом відновлення ним своєї корисливої злочинної діяльності. Про яке досягнення спеціальної превенції в такому разі може йти мова [8, с. 407] ?

Загальна конфіскація майна (як повна так, і часткова) є видом майнового покарання, розмір якого жодною мірою не залежить від характеру та ступеня небезпечності вчиненого злочину, а визначається лише вартістю майна, що належить засудженому на правах приватної власності. З одного боку, очевидно, що чим більше майна має засуджений, тим більша сума матеріальних збитків, які будуть заподіяні йому в результаті виконання цього покарання. При цьому загальна конфіскація, на відміну від спеціальної конфіскації знарядь та засобів вчинення злочинів, предметів зло-

чинів, а також грошей та інших цінностей, здобутих злочинним шляхом, застосовується лише щодо майна, здобутого законним шляхом.

В умовах правової реформи, що відбувається в Україні, в числі провідних засад кримінального права більшість науковців називає і принцип гуманізму. Призначене з порушенням цього принципу покарання заподіюючи надмірні страждання засудженому, перетворює в очах громадськості злочинця в жертву, викликаючи співчуття замість засудження його злочинної поведінки, а це деформує правосвідомість і перешкоджає досягненню мети загальної превенції [9, с.19-24].

Таким чином, конфіскація майна порушує не лише право приватної власності злочинця, але й права невинних осіб. А це не узгоджується з принципом відповідальності лише за наявності вини. Звісно, покарання будь-якого виду завдає страждання родичам засудженого, але не в такій значній мірі, як загальна конфіскація майна.

На думку Н. Гурової, покарання у виді загальної конфіскації не відповідає і встановленому у ст. 24 Конституції України принципу рівності всіх громадян перед законом. Вказана конституційна норма прямо забороняє будь-які привілеї чи обмеження за ознаками майнового стану. Оскільки ж, як було зазначено раніше, загальна конфіскація майна є покаранням, ступінь карального впливу якого визначається виключно майновим станом засудженого, то його використання у КК є порушенням конституційного права людини на рівність перед законом. Таким чином, передбачена кримінальним правом України загальна конфіскація майна є покаранням, застосування якого порушує конституційне право людей на рівність перед законом, суперечить принципу справедливості та не відповідає ринковим засадам розвитку економіки нашої держави. Виходячи з цього вказаний вид покарання з КК пропонується вилучити та замінити спеціальною конфіскацією [10, с.391-393].

Ми притримуємося іншої думки: спеціальній конфіскації взагалі не місце у кримінальному праві. Її слід віднести до

кримінально-процесуального права [11, с.68-71].

З'ясування правової природи так званої спеціальної конфіскації сьогодні є одним з найпроблематичніших аспектів кримінально-правового забезпечення протидії злочинності. Вирішення цього на перший погляд суто теоретичного питання сприятиме адекватному його відображенню в законодавстві та більш ефективному застосуванню на практиці.

В теорії кримінального права існує дві основні точки зору на природу спеціальної конфіскації. Одні вчені вважають, що вона має кримінально правову природу [12, с. 63]. З точки зору іншої групи вчених, спеціальна конфіскація будучи одним з процесуальних засобів кримінального провадження має кримінально-процесуальну природу і не повинна відображатися в кримінальному законодавстві. Спеціальна конфіскація є кримінально-процесуальним засобом, що застосовується до підозрюваного, обвинуваченого чи засудженого з метою вилучення у зазначених осіб предметів, що були знаряддям вчинення злочину, зберегли на собі сліди злочину або були об'єктом злочинних дій, гроші, цінності та інші речі, нажиті злочинним шляхом, й усі інші предмети, що можуть бути засобами для розкриття злочину. Застосування спеціальної конфіскації обумовлюється фактичною необхідністю досудового розслідування та судового розгляду кримінальних справ, а також відшкодування збитків, нанесених злочинцем особі чи державі [13, с. 8].

Чому така міра як спеціальна конфіскація важлива саме в КПК? Тому що розслідування ще ведеться, ще необхідно довести, що те чи інше майно, автомобіль, цінності, гроші, дача і т.п. придбані незаконним шляхом. При цьому особа, яка веде розслідування, повинна вжити заходів для того, щоб майно, скажімо, гроші в банку не зникли до моменту, коли буде доведено, що це майно придбане злочинним шляхом і суд підтвердить це своїм рішенням. Задля досягнення цих цілей застосовуються різні процесуальні міри примусового характеру. Конфіскація майна придбаного злочинним шляхом (якщо це доведено), це не міра по-

карання. Взагалі вона не відноситься до розряду штрафних санкцій. Це – повернення державі злочинно у держави ж вкраденого, тобто правовідновлююча санкція. [14].

Один із провідних сучасних криміналістів України В.О.Навроцький також вважає за краще регламентувати норми цього інституту в кримінально-процесуальному законодавстві [15, с. с.411].

Зазначена позиція заслуговує цілковитої підтримки. Штучне включення спеціальної конфіскації до числа покарань у низці статей КК України сприймається як явний недолік законодавчої техніки, адже до системи покарань, визначеної статтею 51 його Загальної частини таку конфіскацію не включено. Вона повинна була регулюватися виключно нормами кримінального процесуального права.

Нажаль, законодавець не завжди дослухається до науково обґрунтованих висновків, приймаючи рішення, що викликають критику з боку експертного середовища. Одним із таких рішень можна вважати введення до КК України ст. ст. 96-1 та 96-2, у яких ідеться про спеціальну конфіскацію. Обравши для спеціальної конфіскації розділ ХІУ КК України «Інші заходи кримінально-правового характеру», законодавець ще більше ускладнив ситуацію щодо правової природи спеціальної конфіскації, адже в санкціях низки статей Особливої частини КК України вона залишилася покаранням. Таких «фортелів» зі змістом Кримінального кодексу до цього часу не здійснював жоден із законодавчих органів в Україні. Вихід із ситуації, що склалася, бачиться в одному – виключити спеціальну конфіскацію із тексту Кримінального кодексу, регламентувавши її застосування відповідними статтями КПК.

Література:

1. Иванов В. Н. Должна ли сохраниться конфискация имущества как вид уголовного наказания ? // Сов. гос-во и право. 1958. № 9. С. 100 – 101.
2. Иванов В. Н. Вопросы совершенствования законодательства о видах уголовного

АНОТАЦІЯ

Розглядається проблема конфіскації як виду покарання. Аргументується висновок щодо доцільності її виключення з кримінального законодавства через невідповідність загальної конфіскації сучасним гуманітарним стандартам та Конституції України, а також через кримінально-процесуальну природу спеціальної конфіскації.

SUMMARY

The problem of confiscation as a form of punishment. Argues agreed on the desirability of its exclusion from the criminal law because of the inconsistency of general confiscation of modern humanitarian standards and the Constitution of Ukraine, as well as its criminal procedural nature of the special confiscation.

наказання // Уч. Зап. ВНИИСЗ. – М., 1969, вып. 16. С. 120-136.

3. Цветинович А. Л., Синицкая М. Е. Ограничение права личной собственности как элемент уголовного наказания // Проблемы совершенствования законодательства об охране прав граждан в сфере борьбы с преступностью. Ярославль: Яросл. Ун-т, 1984. С. 110-129.

4. Цветинович А. Л. Дополнительные наказания: функции, система, виды. Изд-во Саратовского университета, Куйбышевский филиал, 1989. – 189с.

5. Профиль. №40 (454) / Октябрь 2005. Политика. Неестественный отбор. <http://www.profile.ru/items/?item=16747>

6. Бубон К. В. Почему из УК РФ была исключена конфискация имущества. <http://www.proza.ru/texts/2006/01/25-61.html>.

7. Марогулова И. Л. Конфискация имущества как мера наказания по советскому законодательству / Автореф. Дисс. канд. юрид. наук. – М. 1979. 15 с.

8. Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть: курс лекций. – 2-е изд. Перераб. И доп. – М.: Изд-во БЕК, 1999. – 590 с.

9. Житний О.О. Проблеми реалізації принципу гуманізму в деяких інститутах кримінального права. //Вісник НУВС № 29 2005р. Харків. С. 19-24.

10. Гуторова Н. Конфіскація майна як вид кримінального покарання: проблеми захисту прав людини // Матеріали регіональної науково практичної конференції “Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні”, 13 – 14 лютого 2003 р., Львів. Нац. ун-т імені І. Франка, Юрид. Фак. – Львів, 2003. – С.391 – 393.

11. Куц В.М. Єрмак О.В. До проблеми визначення правової природи спеціальної конфіскації // Сучасне правотворення: питання теорії та практики: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Дніпропетровськ: ГО «Правовий світ», 2013. – 104 с.

12. Гуторова Н. Конфіскація майна за кримінальним правом України: проблеми та перспективи / Н. Гуторова, О. Шаповалова //Право України. – 2010.- № 9. – с. 56-65.

13. Гарбовський Л.А. Процесуальне забезпечення конфіскації майна в кримінальному судочинстві: автореф. дисертації на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 „кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза” / Л.А. Гарбовський. – Київ, 2008. – с 19.

14. <http://www.hse.ru/temp/2006/comment0731.shtml>

15. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації [навч. посібник] / В.О. Навроцький. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.